

УДК 141.572(477)

Тетяна Воропаєва

**КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСТВА У ПОСТКОЛОНІАЛЬНУ ДОБУ:
ТЕОРЕТИЧНІ Й ЕМПІРИЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Стаття присвячена проблемі консолідації українства у постколоніальну добу. Обґрунтовано актуальність дослідження процесів консолідації українського суспільства та українства загалом. Зміни в соціокультурних та пізнавальних ситуаціях вимагають від українознавства як інтегративної науки розробки нових методів, концепцій та методологій для адекватного вивчення України та українства в складному, змінюваному світі. На основі інтегративного підходу аналізуються основні тенденції сучасних консолідаційних процесів. У статті вивчаються проблеми розвитку постколоніальної теорії, виникнення

якої обумовлено найважливішими історичними реаліями ХХ століття – розпадом колоніальної системи та утворенням постколоніального простору.

У статті розглядається категоріальний статус поняття «постколоніалізм», визначається його сутність і основні риси. Автор аналізує розроблені в рамках українознавства підходи до питання оптимізації процесів консолідації. У статті розглянуто особливості соціальної консолідації, що є основою стабільності політичної системи, її здатності до збереження суверенітету та територіальної цілісності держави. Запропоновано інтегративне розуміння консолідаційних процесів. Були виявлені основні виміри консолідації українства у постколоніальну добу.

У статті аналізується суть сучасної неокolonіальної політики, що проводиться окремими країнами. В даному контексті розглянуті теорії залежного розвитку. Аналізується специфіка залежного розвитку постколоніальних держав. Автор аналізує специфічне розуміння постколоніальної реальності в сучасній Україні. У статті обґрунтовується важливість і актуальність дослідження процесів деколонізації українського соціуму постколоніального періоду (1991 – 2018 рр.) як чинника подальшого цивілізаційного розвитку українства в умовах російської гібридної війни проти України. Акцентується увага на важливості адекватних відповідей, які дає український соціум на історичні виклики сучасної епохи. В сучасних умовах процес консолідації українського суспільства залежить від здатності політиків і громадян знаходити шляхи вирішення існуючих суперечностей між ними в різних сферах життя.

Ключові слова: консолідація, колоніалізм, постколоніалізм, постколоніальні дослідження, інтегративний підхід, українство, громадяни України.

Tetyana Voropayeva

CONSOLIDATION OF UKRAINIANNES IN THE POST-COLONIAL PERIOD: THEORETICAL AND EMPIRICAL RESULTS OF THE STUDY

The article is devoted to the problem of consolidation of Ukrainianness in the modern world. In the introduction the urgency of research processes of consolidation of Ukrainian society and Ukrainianness in general. The changes in the socio-cultural and cognitive situations require from Ukrainian study as integrative science the development of new methods, concepts and methodologies to adequately investigating Ukraine and ukrainianness in a complex changing world. On the basis of the integrative approach, the trends of modern consolidation processes are analyzed. The article discusses the problems of the development of postcolonial theory, the emergence of which is due to the most important historical realities of the twentieth century – the collapse of the colonial system and the formation of postcolonial space.

The article considers the analyses of categorical status of the notion «postcolonialism», specifies its essence and main features. The author analyze the established within the Ukrainian studies approaches to the issue of optimization of consolidation processes. The article considers the specifics of the social consolidation, which is the basis of stability of the political system, its abilities to maintenance of the sovereignty and territorial integrity of the state. An integrative understanding of consolidation processes is offered. Were revealed levels and types of social consolidation, character of consolidation processes, the main measurements of the consolidation of Ukrainianness in the post-colonial era.

The article analyzes the essence of modern neo-colonial policies pursued by individual countries. In this context, theories of dependent development are considered. The specifics of the dependent development of post-colonial states are analyzed. The author analyzes a specific understanding of postcolonial reality in contemporary Ukraine. The article substantiates the importance and relevance of the study of the processes of decolonization of the Ukrainian society of the postcolonial era (1991 – 2018) as a factor in the further civilization of Ukrainianness development in the conditions of the Russian hybrid war against Ukraine. The attention is focused on the importance of adequate answers that Ukrainian society gives to the historical challenges of the modern era. Under the current challenges, the process of consolidation of Ukrainian society depends on the ability of politicians and citizens to find ways to solve the existing contradictions between them in various spheres of life.

Key words: consolidation, colonialism, post-colonialism, postcolonial research, integrated approach, Ukrainianness, citizens of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність трансдисциплінарних досліджень, присвячених консолідаційній проблематиці, зумовлюється тим величезним значенням, яке вони мають в житті нових незалежних держав, що сформувалися у постколоніальний період на пострадянському просторі. Подальший цивілізаційний поступ України вимагає не тільки захисту національної незалежності,

державного суверенітету і територіальної цілісності держави, але й реалізації національних інтересів, досягнення стабільності на глобальному й регіональному рівнях та загальнонаціональної єдності. Надзвичайно важливою у цьому плані є консолідація українства. Ця проблема має сьогодні практичну актуальність для України, її важливість підвищується в умовах гібридної війни Росії проти

України. Але потрібно враховувати, що особливістю сучасного періоду розвитку України є його постколоніальний (пострадянський, посттоталітарний, посткомуністичний, постсоціалістичний, постгеноцидний і т.п.) характер, що суттєво ускладнює розгортання консолідаційних процесів.

Оскільки колоніальне минуле України залишило глибокий слід у житті, ментальності, національному характері й самосвідомості українства, то сьогодні необхідно не тільки подолати імплікації колоніального минулого у *власному досвіді пережитого* «людини колонізованої», але й перейти до поступової деколонізації «людини постколоніальної» (тобто людини перехідного, постколоніального, періоду, яка трансформується від «людини колонізованої» до «людини деколонізованої»), а також усього українського суспільства. Отже, проблема деколонізації українського соціуму, а також подолання сучасних неокolonіальних тенденцій в Україні є однією з ключових, актуальність її не викликає жодних сумнівів. Для конструктивного вирішення даної проблеми необхідно залучити результати постколоніальних досліджень, які були проведені у багатьох країнах світу, а також результати власних теоретико-емпіричних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нинішня наукова тема Центру українознавства «Консолідація українства в постколоніальну добу» утворює *цілісне проблемне поле, яке складається з трьох концептуальних блоків* (або кіл, які, накладаючись один на одного (але не співпадаючи), створюють на взаємному перетині спільну дослідницьку площину): 1) сучасне розуміння категорії «українство», 2) інтегративне бачення процесів консолідації великих груп (до яких належить і українство) та інших об'єднувальних процесів, 3) трансдисциплінарне осмислення сучасної постколоніальної реальності та імперсько-колоніальної складової у життєдіяльності українського народу. Кожен з цих блоків являє собою невід'ємну частину проблемного поля даного дослідження, і лише їхня єдність (фокусуєчись на взаємному перетині) формує теоретико-методологічне й практичне наповнення цього поля, його категоріальний апарат, пізнавальний зміст, онтологічний смисл тощо, значно розширюючи предметне поле сучасного українознавства [2].

1) Сучасне розуміння категорії «українство» враховує, що предметом сучасного українознавства є «українство як загальноцивілізаційний феномен, закономірності та особливості його формування і розвитку в часо-просторовому вимірі як на теренах України, так і поза ними» [10, с. 17]. Отже, українство – це збірне поняття, що охоплює і етнічних, і політичних українців (які можуть мати й іншоетнічне походження), а також вихідців з України, мігрантів та представників української діаспори. Не варто плутати терміни «українство» та «українськість», як це роблять окремі науковці. Системотворчим фактором буття українства як великої соціальної групи є

українськість в її етнічній, культурно-мистецькій, громадянсько-політичній та інших формах. Під поняттям «українство» розуміються «українці не лише як автохтонний етнос, що обіймає певні терени від найдавніших часів до сьогодні, а і як світовий феномен (включаючи українців, що проживають у понад 60 країнах світу і не втратили своєї національно-культурної ідентичності)» [10, с. 20]. Таким чином, категорію «українство» ми вважаємо міждисциплінарною і досліджуємо її в системній єдності з категорією «українськість».

2) Інтегративне бачення процесів консолідації великих груп (до яких належить і українство) та інших об'єднувальних процесів передбачає пошук загального поняття для позначення всіх процесів об'єднувального характеру (згуртування, консолідації, інтеграції, солідаризації, інклюзії тощо) в соціумі. Таким загальним терміном може стати «кон'юнкція», який разом із «диз'юнкцією» належить до базових філософських категорій (термін «кон'юнкція» активно використовується сучасним дослідником О. Кармадоновим, який вивчає «кон'юнктивний дискурс», «кон'юнктивний процес», «кон'юнктивний зміст», «кон'юнктивну результативність», «кон'юнктивні практики» і т.п. [4]). Застосування категорії «кон'юнкція» дозволяє уникнути певної неузгодженості при використанні усієї сукупності кон'юнктивних понять. Адже термін «згуртування» найчастіше вживається тоді, коли йдеться про об'єднання малих груп. Термін «інтеграція» найчастіше вживається тоді, коли мова йде про об'єднання національних меншин та інших міноритарних груп у межах політичної нації, а також, коли мова йде, наприклад, про європейську інтеграцію. Термін «солідаризація» використовується переважно тоді, коли йдеться про підтримку когось або чогось (наприклад, «ми солідаризуємось із Олегом Сенцовим...», «канадці солідаризуються з Україною і підтримують її боротьбу за незалежність» тощо). Термін «інклюзія» вживається тоді, коли йдеться про реальне включення людей з особливими потребами в активне суспільне життя. Термін «консолідація» використовується переважно щодо таких великих груп, як етнос, нація тощо. Відомо, що поняття «консолідація» (від лат. «consolidatio» – зміцнення, об'єднання, згуртування) вперше було використано в релігійній сфері та в юриспруденції на Півдні Франції у середині XIV ст. Упродовж XIV – XIX ст. це слово увійшло у всі європейські мови і використовувалось у політико-правовій, фінансово-економічній, соціокультурній, етнонаціональній сферах, а також у багатьох природничих і точних науках (в геології, кібернетиці, біології тощо). У слов'янські мови цей термін потрапив через французьку мову (з латинської) на початку XIX ст. Коли мова йде про *консолідацію українства*, то у цьому випадку окреслюється нове дослідницьке поле, яке змушує науковців перейти з рівня політичної нації на вищий рівень – *транскордонний, трансдержавний і трансконтинентальний*. У цьому

випадку постають і нові завдання, зокрема, забезпечення нормального функціонування та розвитку всіх складових, які утворюють *матрицю транскордонної консолідації* українства (об'єднуючої ідеї, спільної ідентичності, спільного культурно-інформаційного простору, соціального капіталу (комплекс зв'язків, підтримуваних на основі базових норм і цінностей, які поділяються більшістю членів даної спільності, що уможлиблює налагодження ефективної взаємодії, соціальної підтримки та взаємної довіри)).

3) Трансдисциплінарне осмислення сучасної постколоніальної реальності та імперсько-колоніальної складової у життєдіяльності українського народу передбачає дослідження специфіки **колоніальності/постколоніальності України** у часі Історії та просторі Культури. Відомо, що К. Маркс і Ф. Енгельс першими здійснили науковий аналіз колоніальної політики в доімперіалістичну епоху. К. Маркс та Ф. Енгельс приділяли значну увагу не тільки колоніальній політиці імперій, але й національно-визвольній боротьбі пригнічених народів, підтримуючи антиколоніальні рухи пригноблених і прогнозуючи майбутнє звільнення колонізованих народів. Українська антиколоніальна традиція, започаткована Т. Шевченком та І. Франком, була продовжена у творах їхніх однодумців та наступників. Поль Луї увів термін «колоніалізм» в науковий та публіцистичний дискурс початку ХХ ст., вважаючи, що колоніалізм є негативним явищем, що наслідком колоніальної політики імперій є різні дії, експансії та маніпуляції, які базуються на соціальній нерівності самої системи відносин метрополії та її колоній. На початку ХХ ст. Д. Гобсон і Р. Гильфердінг довели, що колонії стали головним чинником імперського багатства, що дозволяло метрополіям нарощувати капітал, військову могутність і зміцнювати свої позиції у боротьбі з конкурентами.

У сучасних умовах зростає актуальність трансдисциплінарного осмислення основних аспектів теорій залежного розвитку, які виникли в руслі антиколоніальних ідей і постколоніальних досліджень. Теорії залежного розвитку тісно пов'язані з неокolonіальною політикою, яка сьогодні проводиться окремими країнами. Перші ідеї про залежний розвиток колонізованих спільнот та суспільств виникли у ХІХ ст. в умовах дискусій про вільну торгівлю, протекціонізм, економічний націоналізм та колоніалізм, а також в рамках імперіології (а точніше, в теоріях імперіалізму, які були створені в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст.) та антиімперіалізму (антиімперіалізм, як самостійний політичний рух, виник у Європі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і став реакцією на розширення європейських колоніальних імперій і захоплення Філіппін Сполученими Штатами Америки). Цікаві ідеї, на яких базувалась майбутня теорія залежності, можна знайти у німецького економіста й політика Данієля Фрідріха Ліста (1789 – 1846) [6, с. 71–85]. На основі аналізу економічного стану Німеччини ХІХ ст.

вчений довів, що вільний ринок в умовах наздоганяючого розвитку консервує відсталість і закріплює переваги розвинених держав. Для захисту економічного суверенітету, в період конкуренції на внутрішньому ринку з більш сильними іноземними виробниками, він відстоював необхідність державного втручання для підтримки вітчизняної промисловості, формування тимчасових протекціоністських бар'єрів і митного об'єднання дружніх країн в рамках єдиного економічного простору, поки розвиток національної індустрії не досягне рівня, достатнього для взаємовигідної вільної торгівлі.

Британський економіст Дж. А. Гобсон (1858 – 1940), автор однієї з класичних теорій імперіалізму, запропонував немарксистське пояснення тих чинників, які призводять до захоплення колоній. У своїх працях «Еволюція сучасного капіталізму» (1894) та «Імперіалізм: дослідження» (1902) він довів, що концентрація промислових монополій, зростаюча роль банків, низька купівельна спроможність населення і відсутність справедливого розподілу багатств всередині метрополій стимулюють зовнішню експансію. Вчений проаналізував специфіку експансії багатьох держав, які нібито заради здійснення цивілізаторської місії цинічно грабували колонізовані ними країни. Автор припускав, що в кінцевому результаті виникне конгломерат держав, які будуть жити за рахунок підкорених народів (пізніше це стало реальністю). Цей «паразитарний імперіалізм», на думку вченого, буде тримати під своєю владою величезні маси покірних їм наймитів, при цьому він буде всіляко маскувати свою сутність [3, с. 283].

Ідея залежного розвитку колонізованих народів була представлена також у книзі Рудольфа Гильфердінга (1877 – 1941) «Фінансовий капітал» (1910); у працях Розі Люксембург (1871 – 1919) «Введення в політичну економію» (1912 – 1913) та «Накопичення капіталу» (1913), де зазначалось, що в умовах капіталістичної експлуатації мільйони людей піддаються поневоленню, всім мукам незабезпеченого існування й зuboжіння при повному фізичному і духовному виродженні [5, с. 320]. Про те, що імперіалізм є формою експлуатації сотень мільйонів залежних націй малим числом найбагатших націй, писали Микола Бухарін (1888 – 1938) у своїй праці «Світове господарство та імперіалізм» (1915), а також Володимир Ленін (1870 – 1924) у творі «Імперіалізм, як вища стадія капіталізму» (1916), при цьому В. Ленін використав ряд положень із праці М. Бухаріна у своєму творі [9, с. 206 – 208]. Німецький соціал-демократ Фріц Штернберг (1895 – 1963) у своїх працях «Імперіалізм» (1926), «Імперіалізм і його критики» (1926) та «Імперіалізм і кризи» (1930) приділяв велику увагу вивченню зв'язків між станом колоніальних і залежних країн із розвитком капіталізму в країнах Заходу [9, с. 206 – 208, 213].

Повноцінна концептуалізація ідеї залежного розвитку на матеріалах Латинської Америки належить аргентинському вченому Раулю Пребішу (1901 – 1986). У 1930 – 1940 рр. Р. Пребіш

переконався в тому, що неокласичні економічні концепції нічого не дають для розуміння економіки як Аргентини, так і всіх країн Латинської Америки. У 1950-х роках ним були розроблені основи власної економічної теорії. Вони були викладені у його праці «Економічний розвиток Латинської Америки і його головні проблеми» (1950). Основні постулати цієї теорії були прийняті й розвинуті цілою групою економістів, які працювали разом з ним в ООН. Головне в теорії Р. Пребіша полягало в тому, що світова капіталістична економіка являє собою єдине ціле і абсолютно чітко розмежована на «центр», який включає в себе кілька високорозвинених індустріальних держав («центрів»), та «периферію», яку складають в основному аграрні країни. Периферійні країни знаходяться в економічній залежності від «центру» («центрів»), що перешкоджає їхньому повноцінному розвитку і обумовлює їхню відсталість. Найважливіша причина відсталості периферії – викачування центрами істотної частини її доходів. У 1970-х роках ним було створено кілька нових праць, які були потім об'єднані у книзі «Периферійний капіталізм: Криза і трансформація» (1981). У цих працях, значною мірою під впливом критики його початкової концепції з боку більш радикально налаштованих дослідників (Т. Дус-Сантуса (Т. Душ-Сантуша), Р. М. Маріні, Ф. Е. Кардозу та ін.), його теорія була оновлена і переросла в теорію «периферійного капіталізму». Її суть полягає в тому, що капіталізм периферійних країн якісно відмінний від капіталізму «центрів». Він функціонує і розвивається за іншими законами. Саме тому специфіка периферійного капіталізму визначає особливий характер усього суспільства, адже розвиток периферійного капіталізму є «відтворення знедоленості», а широкі маси населення виявляються приреченими на животіння. Оскільки периферійний капіталізм являє собою тупиковий варіант, не здатний до скільки-небудь суттєвого прогресу, то глибокі вади, властиві такому капіталізму не можуть бути подолані в рамках існуючої системи, цю систему необхідно трансформувати [8, с. 21 – 22, 200].

Теорію Р. Пребіша суттєво доповнив британський економіст Ганс Зінгер (1910 – 2006), один з авторів гіпотези Пребіша – Зінгера. Відповідно до цієї гіпотези умови світової торгівлі (співвідношення динаміки цін на сировину та продукцію обробної промисловості) з плином часу неминуче змінюються таким чином, що основні вигоди від міжнародної торгівлі отримують країни-виробники кінцевої продукції, тоді як сировинні економіки (а це, як правило, колишні колонізовані країни), які імпортують цю продукцію, неминуче погіршують своє становище. Ще в 1964 р. Г. Зінгер вперше запропонував використати збалансоване зростання за допомогою незбалансованих інвестицій (поєднуючи концепцію залежного розвитку і теорію «великого поштовху»), зокрема, збільшити продуктивність праці у сільському господарстві і в

традиційних експортних галузях за рахунок імпортозаміщення й розвитку власної виробничої та соціальної інфраструктури, що дозволить дати поштовх для розвитку всієї економіки і створити умови для стабільного самопідтримуючого зростання. Дуже жаль, що ці ідеї поки що не використовуються в Україні. А вже у серпні 2013 р. МВФ опублікував результати досліджень ринків сировини з 1650 р., які підтвердили гіпотезу Зінгера – Пребіша: у довгостроковій перспективі ціни на будь-який вид сировини знижуються у порівнянні з цінами на промислові товари. Отже, концептуалізація ідеї залежного розвитку відбулась спочатку на матеріалах Латинської Америки і лише потім відповідна теорія була поширена на весь «третій світ» [9].

Відомо, що початковий варіант теорії Р. Пребіша виник ще до краху лінійно-стадіальних концепцій модернізації. Інші теорії залежності почали формуватись вже у період кризи модернізаційних концепцій, – у 1960-ті роки. Американський економіст українського походження (виходець з України, який народився в Херсонській губернії) Пол Александер Баран (1910 – 1964) у 1957 р. одночасно з бразильцем Селсу Фуртаду (1920 – 2004), аналізуючи ідею залежного розвитку, обґрунтував теорію «наздоганяючого розвитку» – «депенден-тизма» (від ісп. Dependiente – залежний), в якій була доведена можливість обмеженого самостійного розвитку периферійних економік при збереженні пріоритету національних цілей і завдань над інтересами міжнародного капіталу. Селсу Фуртаду у своїй книзі «Розвиток і недорозвинення» (1964) характеризує економіку, що виникла в результаті проникнення капіталізму в регіони з некапіта-лістичним господарством, як гібридну, що поєднує капіталістичне ядро з архаїчною структурою [9].

Німецький економіст, політолог та соціолог Андре Гундер Франк (1929 – 2005), аналізуючи феномен нерозвиненості, критикував теорії модернізації, класичний марксизм та ліберальні напрями світової економічної думки. У розробленому автором (на матеріалах Латинської Америки) варіанті теорії залежності нерозвиненість і відсталість не розглядаються як природні етапи історичної еволюції, що властиві усім країнам. На думку А. Г. Франка, стабільне економічне зростання розвинених держав обумовлене процесом нееквівалентного обміну з країнами, що розвиваються, коли упродовж тривалого часу ресурси й капітали держав периферії присвоюються більш розвинутою метрополією. В кінцевому підсумку це приводить до розвитку економічної відсталості колонізованих і традиційних суспільств та до повторення подібних відносин на внутрішньому рівні (коли встановлюється відчуження додаткового продукту на користь мегаполісів, котрі утворюються як центри колоніальної експлуатації, а також формується залежна відсталість сільських районів). А. Г. Франк вважав, що прийнятні умови для розвитку

периферії можливі передусім при орієнтації на задоволення національних інтересів. Розробляючи колоніальну проблематику, учений увів у науковий обіг поняття «Третього світу» [9, с. 213].

У другій половині 1960-х років виникла й оформилась теорія, започаткована бразильцем Т. Дус-Сантусом. Вчений зазначав, що витоки теорії залежності ведуть до теорії імперіалізму, але в нових умовах положення теорії імперіалізму повинні бути розширені й переформульовані. Т. Дус-Сантус виступає з критикою теорій модернізації, які він називає теоріями розвитку (development). Головний їхній недолік він бачить у їх лінійно-стадіальному характері, адже необхідний більш широкий аналіз існування залежних спільнот і залежного розвитку, оскільки залежність означає встановлення певних меж і можливостей розвитку залежних спільнот, які поступово набувають власної манери – залежного способу участі у процесах розвитку світової економіки. У 1980-х роках один з «депедентистів», бразильський вчений Руї Мауро Маріні (1932 – 1997) створив концепцію «суперексплуатації» трудящих мас периферії в результаті тотальної залежності цих країн від центрів [9, с. 213].

Друга половина XX ст., його кінець та початок XXI ст. ознаменувались активізацією антиколоніального та постколоніального дискурсу. Після того, як у другій половині XX ст. почався період падіння колоніальної системи і становлення нових національних держав, масова міграція мешканців колишніх колоній до європейських країн стала основою становлення мультикультурних суспільств у цих країнах, паралельно розпочалися процеси визначення курсу постколоніального розвитку звільнених народів. Осмислення «колоніального минулого» інтелектуалами і вченими (вихованими на принципах західноєвропейського раціоналізму) призвело до становлення постколоніальних досліджень. Таким чином, з другої половини XX ст. в сучасній соціогуманітаристиці спостерігається активізація постколоніального дискурсу у вигляді публіцистичних, науково-популярних, наукових і художніх текстів, а також становлення постколоніальних досліджень, які були спрямовані на вивчення співвідношень «імперії – колонії», «центр – периферія», імперський (поневолювальний) – колоніальний (поневолений) та ін. Завдяки цим дослідженням поняття «постколоніалізм» поширилося і на вивчення специфіки прикордоння, відновлення свободи і суб'єктності колонізованих (поневолених, «позбавлених власного голосу») народів.

Сьогодні необхідно ретельно проаналізувати й узагальнити праці основних теоретиків постколоніалізму. В першу чергу необхідно врахувати результати попередніх постколоніальних досліджень, присвячених міждисциплінарному аналізу соціокультурної спадщини колоніалізму (таких, як М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ф. Фанон, У. Дюбуа, Е. Саїд, Г. Бабга, Г. Гріффіт, Б. Ешкрофт,

Г.Ч. Співак, М. Баль, Х. Тіффін та інші [11; 12; 13; 14; 15; 16]), а також різноманітні концепції, розроблені в рамках філософії, політології, соціології, релігієзнавства, літературознавства, соціально-економічної географії, гендерних студій тощо. Отже, і українські вчені, і зарубіжні вчені давно аналізують проблеми, пов'язані з колоніальним минулим і постколоніальним сьогоденням України. У їхніх працях міститься інформація про основні ідеї та концепти постколоніального дискурсу, про специфіку вивчення діалогу «Схід – Захід», про тісні зв'язки постколоніальних досліджень з філософською й політичною думкою Європи другої половини XX ст. тощо. Актуальність дослідження колоніалізму/постколоніалізму полягає в тому, що наслідки колоніального панування колишніх імперій помітно проявляються і в сучасному світі; актуальність інтегративного (трансдисциплінарного) вивчення колоніального минулого України підвищується у зв'язку з неоголошеною гібридною війною Росії проти України та з постійним неокolonіальним тиском колишнього імперського центру на нові незалежні держави.

Проведені дослідження, які здійснювали М. Вебер, С. Величенко, С. Грабовський, П. Кравчук, С. Кульчицький, В. Левандовський, В. Липинський, М. Павлишин, О. Погорілий, А. Річицький та інші вчені, показали, що проблеми російського й радянського імперіалізму та специфіка колоніального й постколоніального статусу України ще недостатньо вивчені. Ці проблеми пов'язані з розпадом колоніальної системи і створенням постколоніального простору, який поступово розширювався упродовж XX ст. і продовжує збільшуватися у XXI ст. Поліаспектний аналіз колоніального минулого України активізував подальший розвиток постколоніальних досліджень в нашій державі. Сьогодні питання коло-ніальності/постколоніальності України є одним із найактуальніших в сучасному соціогуманітарному дискурсі, хоча проблема колоніального статусу українського народу в межах кількох імперій (упродовж XVII – XX ст.) до цього часу викликає дискусії у певній частині науковців.

Мета статті – проаналізувати процеси консолідації українства у постколоніальну добу в контексті українознавства як інтегративної науки і представити теоретичні й емпіричні результати даного дослідження.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Українські реалії кінця XIX та початку XX ст. вивчались нами у рамках українознавства, в контексті імперіології та постколоніальних досліджень, коли одночасно аналізуються протоколоніальні, колоніальні й постколоніальні проблеми [2]. Наше дослідження базувалось на принципах сучасного розуміння категорії «українство»; інтегративного бачення процесів консолідації великих груп (до яких належить і українство) та інших об'єднувальних процесів; трансдисциплінарного осмислення сучасної

постколоніальної реальності та імперсько-колоніальної складової у життєдіяльності українського народу.

Проведене дослідження показало, що український народ зіштовхнувся з багатьма деструктивними імперськими та колоніальними впливами. Серед них були: захоплення етнічної території українців; окупація; політична несамостійність (залежність); принижений правовий статус місцевого населення; позбавлення автохтонного народу самостійного правового статусу; нещадна економічна експлуатація природних багатств і праці місцевого населення на користь імперського центру; гальмування економічного розвитку, соціально-економічна деградація; позбавлення або обмеження повноти суверенітету українського народу на користь імперського центру; нав'язування місцевій владі кабальних договорів про протекторат; інспірування приходу до влади залежного від імперського центру, маріонеткового режиму; застосування військової сили; формування імперським центром власної колоніальної адміністрації; анексії території; геноцид, лінгвоцид і етноцид; репресії; насильницьке переміщення людей з їхніх рідних земель на нові території; нав'язування ідеології та цінностей колонізатора; маргіналізація етнічних і національних груп; інспірування різних форм внутрішнього протистояння та розколів суспільства; релігійна, культурна та етнічна дискримінація; культурна асиміляція та гібридизація тощо.

Проведене дослідження довело, що розпад колоніальної системи імперіалізму не приводить до негайної ліквідації колоніалізму. Адже у багатьох звільнених країнах (в тому числі і в Україні) представники колишнього імперського центру продовжують утримувати домінуючі суспільно-політичні та економічні позиції. Вони можуть використовувати будь-які засоби (економічний тиск, змови, підкуп, підривну діяльність, терористичні акти, неоколоніальні й інформаційні війни тощо) для того, щоб тримати під своїм впливом країни, що звільнилися, нівелювати (або й знищити) завойовану ними незалежність. На жаль, і сьогодні (завдяки неоімперській політиці Російської Федерації) залишається досить велика кількість перерахованих деструктивних імперських та колоніальних впливів. Зокрема, створений неоімперський колоніальний проект під назвою «Русский мир» отримав ідеологічний розвиток в «Ліберальній імперії» Голови РАО ЄЕС Анатолія Чубайса. Розробники даного проекту не приховували, що він націлений на країни СНД. Розробники проекту намагались за красивими словами приховати експансію капіталу російських олігархів на пострадянський простір, тривіальну купівлю еліт колишніх радянських республік і перетворення їх на колонії. Це є класичний імперський неоколоніалізм.

Проведене дослідження дозволило уточнити, що консолідація – це один з найважливіших процесів групової динаміки, який зумовлює ступінь

упорядкованості, узгодженості й стійкості внутрішньо-спільнотних та суспільних взаємозв'язків, що забезпечують стабільність та спадкоємність (наступність) життєдіяльності даного соціуму. Консолідованість характеризує ступінь відданості індивідів тій чи іншій групі та міру їхньої прихильності до кожної з них. Досліджуючи *кон'юнктивні процеси* у різноспрямованих групах українських громадян (3 групи волонтерів, які здійснюють проукраїнську та просоціальну діяльність, а також 3 групи, які підтримують «русский мир» в Україні, поширюючи неоімперські та неоколоніальні уявлення у середовищі вітчизняного українства), ми з'ясували, що *індекс згуртованості* (або *консолідованості*, яка є своєрідною «результуючою» тих сил, які утримують людей у певній групі) був приблизно однаковим у проукраїнськи налаштованих громадян (усього 125 респондентів) та антиукраїнськи налаштованих громадян (усього 122 респонденти). Для точного порівняння *специфіки консолідованості* цих різноспрямованих груп ми ретельно дослідили дві групи: проукраїнських волонтерів (група А, 32 респонденти) та прихильників «русского мира» (група Б, 32 респонденти). Проведене дослідження показало, що найбільші відмінності між членами цих груп були у якості мотивації та спрямованості спільної діяльності, в особистісних якостях лідерів груп, у специфіці домінуючих стереотипів і ціннісних орієнтацій, у наявності расистських та шовіністичних переконань, у домінуванні патерналізму та фіксованих форм поведінки, у різних рівнях суб'єктності та самоактуалізації, у наявності комплексу меншовартості, критичного мислення та українофобських настанов тощо.

Отже, наші дослідження підтверджують, що в результаті імперської та колоніальної політики Росії Україна поступово перетворювалась на колонізовану периферію, яка має нагальну потребу в наявності імперського центру для легітимації свого існування. Українська «колонізована людина» втрачала повноцінну суб'єктність, починала вважати себе неповноцінною, недоугою, провінційною тощо. Українцям нав'язувались не тільки колоніальна ідеологія і ментальність, колоніальний політичний дискурс і колоніальні культурні практики, колоніальні наративні стратегії і радянський «новояз», спрямовані на всебічну підтримку політичної й економічної влади імперського центру, але й комплекс неповноцінності, маргінальна й репресована ідентичність, а також прагнення наслідувати дії колонізатора, переймаючи його культурні звички, уявлення, судження, цінності та інститути. Імперський центр при цьому прагне привласнити собі все те, що високо цінується за світовою шкалою культурних цінностей, в тому числі й міфи про «первородство», намагаючись обґрунтувати їх новими псевдотеоріями (про «русский мир», «древнерусскую народность» тощо). Великою постколоніальною бідю України є знищення еліта, репресована наука, нівельована національна

самосвідомість, комплекс меншовартості й пригнічена суб'єктність.

Проведене дослідження дозволило виділити 12 рівнів консолідації спільнот і суспільств на теренах України: 1) родовий та родинний (на рівні окремого роду і окремої сім'ї); 2) груповий рівень (на рівні основних соціальних груп, в які входить людина (друзі, товариші, однокласники, однокурсники, колеги по роботі, сусіди по будинку, добровільні об'єднання, волонтерські організації тощо)); 3) локальний (місцевий); 4) регіональний; 5) етнічний; 6) національно-культурний (для етнічної нації); 7) державний (громадянсько-політичний) (для політичної нації та громадянського суспільства); 8) трансдержавний (макрорегіональний у межах певного континенту); 9) континентальний; 10) цивілізаційний (якщо цивілізація не співпадає з континентом); 11) транскордонний і трансконтинентальний (коли певна політична нація об'єднується з представниками діаспори у багатьох країнах світу); 12) світовий (глобальний). Отже, консолідація мікрорівня представлена у першому й другому прикладі, консолідація мезорівня – у третьому, четвертому, п'ятому та шостому прикладі, консолідація макрорівня – у сьомому, восьмому, дев'ятому, десятому та одинадцятому прикладах, консолідація мегарівня – у дванадцятому прикладі.

Окрім різних рівнів консолідації великих груп можна виділити й типи консолідації українства: спільнотний, суспільний, державний, громадянсько-політичний, етнічний (внутрішньоетнічний), міжетнічний, національний (внутрішньонаціональний) і міжнаціональний, транскордонний, трансдержавний, трансконтинентальний, планетарний. Кожен з цих типів має свою специфіку та механізми консолідації. У постколоніальних країнах найшвидше і найпростіше відбувається консолідація на мікрорівні, а найважче – на макрорівні (через низький рівень суспільної довіри й соціальної відповідальності, а також через недостатньо розвинуте громадянське суспільство). Новітня історія України показує, що консолідація на мезо- і макрорівнях у постколоніальному українському суспільстві гальмується недостатнім рівнем самоорганізації громадян у багатьох регіонах держави, відсутністю конструктивних вертикальних зв'язків між громадянами і владою, тривалою авторитарністю державного управління, існуванням неадекватних суспільно-політичних уявлень, деформаціями ментальності, світогляду та поведінки людей в умовах колоніалізму та неокolonіалізму.

Духовно-світоглядними засадами консолідації українства є формування патріотичних почуттів, громадянськості, суб'єктності, цілісного світогляду, національної самосвідомості, соціального консенсусу, політичної та правової культури тощо [1]. Інформаційна безпека та українознавча компетентність суспільства є важливою умовою консолідації українства. Подолання регіональної

сегментації та дезінтеграції України неможливе поза кон'юнктивними процесами.

Відомо, що 22 серпня 2016 року Президент України П. Порошенко заявив, що більшість громадян України підтримує єдність, соборність і унітарність України, і цим моментом необхідно скористатися для «лікування» штучно нанесених товариству ран. Далі він підкреслив, що єдність України і консолідація українців як сучасної політичної нації є його головним пріоритетом [7]. Але та економічна політика, що сьогодні реалізується в Україні, де постійно зростає розрив між багатими і бідними, де тотально порушена соціально-економічна рівновага, унеможлиблює виконання поставлених Президентом України завдань, оскільки економічна прірва між багатими і бідними громадянами, яка постійно збільшується, ніколи не буде сприяти консолідації політичної нації. Про це свідчить економічна історія, а також експерименти, проведені у дитячому таборі відомим турецьким вченим М. Шеріфом.

Висновки. Отже, постколоніальні дослідження – це сукупність взаємопов'язаних концептуальних дискурсів, які циркулюють у спільній дослідницькій мережі, спрямовуючись на подолання наслідків політичної, економічної, культурної, інтелектуальної та психологічної залежності постколоніальних країн від колишніх колонізаторів. Постколоніалізм в Україні – це складний феномен, який має різні прояви у внутрішній і зовнішній політиці країни. Політико-правовий, соціально-економічний та соціокультурний розвиток України може бути інтерпретований в категоріях постколоніальних студій. В Україні успішно діють два типи протистояння й протидії імперіалізму та колоніалізму в часі Історії та просторі Культури – антиколоніальний та постколоніальний. Теорія та історія колоніалізму має бути переглянута з урахуванням нових емпіричних матеріалів, які були отримані українськими дослідниками.

В основі постколоніальних теорій залежного розвитку лежить твердження про те, що економічна відсталість і політична нестабільність країн, що розвиваються, є результатом їх інтеграції у світову економіку, а також систематичного тиску на них з боку розвинених держав (які дуже часто є колишніми метрополіями даних колонізованих країн). Таким чином, нерозвинені держави «периферії», колишні колонії держав «центру», бідніють в результаті того, що їхні ресурси та капітал витікають до багатих країн «центру», які не відмовляються від політики неокolonіалізму. Політика неокolonіалізму підтверджує наявність імперіалістичних тенденцій, властивих колишнім колоніальним державам по відношенню до своїх колишніх колоній, а також експансіоністських методів впливу на користь розвинених країн та їхніх найбільших корпорацій. Критики неокolonіальної політики звертають увагу країн другого і третього світу на те, що політика Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового Банку спрямована на нівеляцію повноцінного й збалансованого розвитку даних країн, оскільки для того, щоб претендувати на

все нові й нові кредити, бідні країни змушені приймати диктаторські умови структурної перебудови власної економіки, що відповідають інтересам МВФ і Світового банку, але є згубними для економік цих країн, що, в кінцевому рахунку, приводить до підвищення рівня бідності, а не до її зниження. Для сучасної України, яка перебуває на етапі свого постколоніального розвитку (1991 – 2018 рр.), дуже важливими є теорії залежного розвитку, розроблені видатними вченими світу. Керівництво нашої держави має зрозуміти, що одними з найважливіших кроків у соціально-економічній політиці мусить бути не тільки зменшення бідності українських громадян, але й деолігархізація, демонополізація, деколонізація України, обґрунтування політики стабільного розвитку, спрямованої на подолання наслідків економічної, політичної, культурної та інтелектуальної залежності українців (як етнічних, так і політичних) від колишніх імперій.

Характер консолідаційних процесів визначається їхньою спрямованістю (просоціальною чи асоціальною), дієвістю та результативністю. Оптимізація процесів консолідації суспільства передбачає повноцінне функціонування основних вимірів консолідаційного процесу: когнітивного, емоційного, цільового (наявність спільних цілей, які є актуальними й невідкладними для захисту національних інтересів сучасної України), ціннісного, ідентифікаційного, мотиваційного та організаційного (в першу чергу, самоорганізаційного, який включає і традиційні, і нові форми та практики самоорганізації), а також наявність просоціальної спрямованості спільної діяльності та ціннісної залученості індивідуальних і колективних суб'єктів у подібну діяльність. Соціокультурна, протестна, національна, громадянсько-політична самоорганізація соціуму виступає системоутворюючим чинником формування громадянського суспільства, яке, у свою чергу, активізує консолідаційні процеси не тільки у межах політичної нації, але й у рамках світового українства. Реалізація європейського вибору України неможлива без подолання постколоніальної спадщини, без відмови від пережитків колоніального минулого в суспільному житті, без активізації процесів деколонізації.

1. Авер'янова Н., Воропаєва Т. Становлення і розвиток цілісної особистості в контексті сучасних трансформацій українського суспільства / Н. Авер'янова Н., Т. Воропаєва // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. 10. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 47–51.

2. Воропаєва Т.С. Теоретико-методологічні засади дослідження консолідації українства у постколоніальну добу / Т.С. Воропаєва // Українознавчий альманах. – 2016. – Вип. 19. – С. 11 – 15.

3. Гобсон Дж. Империализм / Дж. Гобсон. – Л.: Наука, 1927. – 340 с.

4. Кармадонов О.А. Солидарность, интеграция, конъюнкция / О.А. Кармадонов //

Социологические исследования. – 2015. – № 2. – С. 3–12.

5. Люксембург Р. Введение в политическую экономию / Р. Люксембург. – М.: Политиздат, 1960. – 440 с.

6. Попов Г.Г. Национальное экономическое развитие в условиях глобализации: Фридрих Лист vs классическая школа / Г.Г. Попов // TERRA ECONOMICUS : научный журнал. – 2007. – Т. 5. – № 4. – С. 71–85.

7. Порошенко: Єдність України та консолідація українців є моїм головним пріоритетом. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/365148.html>

8. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? / Р. Пребиш – М., 1992. – 340 с.

9. Семёнов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней) / Ю.И. Семёнов – М.: Современные тетради, 2003. – 240 с.

10. Українознавство. Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 672 с.

11. Bhabha H. The Location of Culture. – London and New York: Routledge, 1994. – 320 p.

12. Boehmer E. Colonial and Postcolonial Theory. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 290 p.

13. Said E. W. Culture and Imperialism. – L.: Routledge, 1993. – 330 p.

14. Said E. W. Orientalism. – L.: Routledge, 1979. – 368 p.

15. Sanga J. C. Salman Rushdie's Postcolonial Metaphors. – L.: Routledge, 2001. – 63 p.

16. Venn C. Narrating the Postcolonial // Spaces of culture: City, Nation, World. – L.: Longman, 1999. – 36 p.

References

1. Aver'yanova N., Voropayeva T. 2006. *Stanovlennya i rozvytok tsil'noyi osobystosti v konteksti suchasnykh transformatsiy ukraïns'koho suspil'stva* [Formation and development of the integral personality in the context of modern transformations of Ukrainian society] in *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznnavstvo»* [Herald of the Taras Shevchenko National Taras Shevchenko University. Series «Ukrainian Studies»], Vyp. 10, Kyiv: VPTS «Kyivivs'kyu universytet», 47–51. [in Ukrainian].

2. Voropayeva T. S. 2016. *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya konsolidatsiyi ukraïnstva u postkolonial'nu dobu* [Theoretical and Methodological Principles of the Consolidation of Ukrainiannes in the Post-Colonial Age] in *Ukrayinoznnavchyy al'manakh* [Ukrainian Studies Almanac], issue 19, 11–15. [in Ukrainian].

3. Gobson Dzh. 1927. *Imperializm* [Imperialism], Leningrad, Nauka, 340. [in Russian].

4. Karmadonov O.A. 2015. *Solidarnost', integratsiya, kon'yunksiya* [Solidarity, Integration,

Conjunction] in *Sotsiologicheskiye issledovaniya* [Sociological research], issue 2, 3–12. [in Russian].

5. Lyuksemburg R. 1960. *Vvedeniye v politicheskuyu ekonomiyu* [Introduction to political economy], Moscow, Politizdat, 440. [in Russian].

6. Popov G.G. 2007. *Natsional'noye ekonomicheskoye razvitiye v usloviyakh globalizatsii: Fridrikh List vs klassicheskaya shkola* [National Economic Development in the Context of Globalization: Friedrich List vs Classical School] in *TERRA ECONOMICUS: nauchnyy zhurnal* [TERRA ECONOMICUS: scientific journal], issue 5, vol.4, 71–85. [in Russian].

7. 2016. *Poroshenko: Yednist' Ukrayiny ta konsolidatsiya ukrayintiv ye moyim holovnym priorytetom* [Poroshenko: Unity of Ukraine and the consolidation of Ukrainians are my top priority]. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/365148.html> [in Ukrainian].

8. Prebish R. 1992. *Periferiynyy kapitalizm: yest' li yemu al'ternativa?* [Peripheral capitalism: is there an alternative to it?], Moscow, 340. [in Russian].

9. Sem'onov YU. I. 2003. *Filosofiya istorii. (Obshchaya teoriya, osnovnyye problemy, idei i kontseptsii ot drevnosti do nashikh dney)* [Philosophy of History (General theory, main problems, ideas and concepts from antiquity to the present day)], Moscow. 240. [in Russian].

10. 2008. *Ukrayinoznavstvo. Navchal'nyy posibnyk dlya stud. vyshch. navch. zakl* [Ukrainian Studies. Educational manual for students of higher educational institutions], ed. M. I. Obushny, Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyi universytet», 672.

11. Bhabha H. 1994. *The Location of Culture*, London and New York: Routledge, 320. [in English].

12. Boehmer, E., 1995. *Colonial and Postcolonial Theory*, Oxford: Oxford University Press, 290. [in English].

13. Said, E., W., 1993. *Culture and Imperialism*, London: Routledge, 330. [in English].

14. Said, E., W., 1979. *Orientalism*, London: Routledge, 368. [in English].

15. Sanga, J. C., 2001. *Salman Rushdie's Postcolonial Metaphors*, London: Routledge, 63. [in English].

16. Venn, C., 1999. *Narrating the Postcolonial in Spaces of culture: City, Nation, World*, London: Longman, 36. [in English].